

Artikelen

links ↓

Afl. 2004/45

Godslastering en zelfcensuur na de moord op Theo van Gogh

De moord op Theo van Gogh zal verstrekkende consequenties hebben voor zelfcensuur, de veiligheid van diegenen die participeren aan het publieke debat, maar ook voor de academische vrijheid.

Nederland maakt een diepe crisis door. Op 6 mei 2002 werd op straat de politicus Pim Fortuyn doodgeschoten. Sinds enige tijd worden ook twee andere politici, de Tweede Kamerleden Ayaan Hirsi Ali en Geert Wilders, met de dood bedreigd. Eén daar van, Hirsi Ali, lijkt uit overwegingen van veiligheid niet te verschijnen in het publieke leven, zelfs niet in het parlement.

Na Fortuyn is ook een tweede slachtoffer gevallen. Op 2 november 2004 werd de schrijver en cineast Theo van Gogh vermoord door een Jihadstrijder. De verdachte, Mohammed B., blijkt deel uit te maken van een Europees netwerk van moslimfundamentalisten.¹ Waarschijnlijk als reactie op de moord op Van Gogh zijn ook moskeeën in brand gestoken en zelfs een islamitische school.

In het Haagse Laakkwartier werden twee van moslimterrorisme verdachte personen opgepakt. Volgens de laatste berichten zouden Jason W. (19) en Ismail A. (22) bereid zijn geweest een martelaarsdood te sterven. Bij de belegering van hun woning door speciale eenheden van de politie namen de twee in emotionele telefoongesprekken afscheid van hun familie. Ook baden zij en zongen langdurig religieuze teksten.² Jason W. en Ismail A. worden verdacht van het beramen van een liquidatiepoging op de kamerleden Hirsi Ali en Wilders, maar ook op de Amsterdamse burgemeester Job Cohen en de wethouder Aboutaleb.

Het voorlopig laatste feit in deze treurigstemmende opsomming van gebeurtenissen is dat op internet een brief is opgedoken waarin Aboutaleb, verantwoordelijk voor integratie, in exact dezelfde bewoordingen wordt bedreigd als met Hirsi Ali het geval is. Op het dode lichaam van Van Gogh was door de moordenaar met een mes een 'waarschuwingsbrief' aan Hirsi Ali gestoken. In de brief op internet aan 'Abou Taleb' wordt hij een 'hardnekkige ongelovige' genoemd, een 'Zindiq' (ketter). Ook wordt Aboutaleb verweten dat hij de scheiding van kerk en staat erkent: 'U en vele zogenaamde moslims met u, die het concept van scheiding tussen kerk en staat onderschrijven hebben helemaal geen benul van het islamitische concept of zijn gewoon hardnekkige ongelovigen.'³

In dit artikel wil ik ingaan op de eerste reacties van de bestuurlijke elite van Nederland op de gebeurtenissen en aangeven wat de lange termijn consequenties zijn van de moord op Van Gogh. Mijn belangrijkste conclusie zal zijn dat de lange termijn consequenties nog niet tot ons zijn doorgedrongen. De moord op Theo van Gogh zal verstrekkende consequenties hebben voor zelfcensuur, de veiligheid van diegenen die participeren aan het publieke debat, het geweldmonopolie van de staat, maar ook voor de academische vrijheid.

Paul Cliteur is hoogleraar encyclopedie van de rechtswetenschap aan de Universiteit Leiden.

Op zaterdagavond 20 november zonden de gezamenlijke publieke omroepen onder leiding van Philip Freriks op televisie een gedachtewisseling uit van een 'Nationaal kabinet' over de ontstane toestand. Het was een zorgwekkende uitzending. Hieruit bleek zonneklaar dat niet alleen het echte kabinet-Balkenende weinig notie heeft van de problemen in het land, maar dat ook het schaduwkabinet (onder leiding van Pieter Winsemius en met coryfeeën als Van der Stoel, Dijkstal, Van Nieuwenhoven en anderen) de grootste moeite had het probleem in kaart te brengen. Men had het over conducteurs op de tram, agenten in de buurt, de bekende oproepen tot dialoog, het afwijzen van het wij/zij-denken en meer uiterst sympathieke maar nauwelijks relevante zaken. Niemand zei openlijk dat we te maken hebben met een verschijnsel dat allang bekend is in het Midden-Oosten en in andere delen van de wereld, maar dat zich nu voor het eerst duidelijk in Nederland (als eerste land van Europa) gemanifesteerd heeft: aanslagen en liquidaties van schrijvers door moslimextremisten, gepleegd in naam van een radicale islamistische ideologie.⁴

De moefiti en de martelaar

Volgens Gilles Kepel zal Europa het strijdtoneel vormen van een strijd die tot nu toe alleen in het Midden-Oosten werd gevoerd.⁵ Kepel herkent ook de details van de wijze waarop Van Gogh is vermoord. Het slachtoffer is twee keer vermoord. Eerst met kogels en daarna met messteken. De poging tot onthoofding heeft te maken met de overtuiging dat een onthoofde niet het paradijs zal kunnen binnengaan.

Volgens Kepel was tegen Van Gogh geen fatwa uitgesproken. Was dit wel het geval dan zou Kepel dat wel op internet hebben gezien, zegt hij. Een officiële goedkeuring voor de liquidatie wordt tegenwoordig niet meer nodig geacht. De dader handelt op eigen initiatief en verwacht daarvoor in het hiernamaals de bekende beloningen te krijgen.

Kepel verwacht dat de film 'Submission' van Theo van Gogh en Hirsi Ali de belangrijkste reden is geweest voor de liquidatie van Van Gogh. Het schilderen van koranverzen op naakte vrouwenlichamen wordt gezien als een van de ergste vormen van blasfemie.

Kepel geeft aan wat uniek is aan de moord op Van Gogh. Nederland is hiermee het eerste Europese land waar een prominente criticus van de islam is vermoord. Die moord had ook wel in een ander land, bijvoorbeeld Frankrijk, kunnen plaatsvinden, maar, zo zegt hij, 'het in Nederland lang geheiligde ideaal van de multiculturele samenleving is mede een oorzaak'.

Een tweede deskundige die het specifieke van de moord op Van Gogh heeft geanalyseerd is de Nederlandse arabist Hans Jansen, hoogleraar in Utrecht.⁶ Hij taxeert de moord op Theo van Gogh ten dele hetzelfde als zijn Franse collega Kepel, maar op bepaalde punten toch verschillend. Jansen en Kepel zien de moord beiden als een religieuze moord. Zij wijzen beiden op de film 'Submission' als het belangrijkste motief voor de moord. Jansen meent echter - in tegenstelling tot Kepel - dat hiervoor een fatwa moet zijn uitgesproken. Die fatwa zou volgens Jansen moeten zijn gegeven door een islamitische schriftgeleerde. Zonder uitdrukkelijke toestemming van een 'moefiti' zou de moord niet toegestaan zijn.

Een moefiti is een soort rechtsgeleerde, zoals die ook in Nederlandse moskeeën te vinden zijn. Jansen wijst erop dat een potentiële martelaar ook bij verschillende moefiti's langs kan gaan om goedkeuring te vragen, net zolang tot dat één van hen de moord goedkeurt. Jansen onderzocht de moord op de Egyptische president Sadat.⁷ Ook deze had een religieuze sanctionering gekregen. De daarbij betrokken moefiti werd pas geruime tijd na de moord geïdentificeerd: Dr O. Abder Rahman. Uit het feit dat de moord op klaarlichte dag werd gepleegd, tijdens de godsdienstmaand ramadan, als

een soort demonstratie, kan worden afgeleid dat de dader de ambitie had de status van martelaar te verwerven. Ook een afscheidsbrief die Mohammed B. bij zich droeg wijst op martelaarschap.⁸

De Nederlandse reacties op de moord op Van Gogh

De eerste Nederlandse reacties op de moord op Van Gogh waren verontrustend omdat zij blijk geven van een totale miskennis van het probleem. Het Openbaar Ministerie gaf bij monde van hoofdofficier De Wit direct na de dood van Van Gogh aan dat men geen reden had gezien Van Gogh extra te beveiligen. Vrij Nederland journalist Albrecht opent zijn evaluatie van de gang van zaken met de woorden: 'De nasleep van de moord op Theo van Gogh heeft pijnlijk duidelijk gemaakt dat de Nederlandse politieke elite niet tegen haar taak is opgewassen.'⁹ Een van de aanbevelingen van de Commissie-Van den Haak naar aanleiding van de moord op Pim Fortuyn was namelijk dat de lokale overheden een risicoanalyse zouden moeten maken van personen in hun gemeente die eventueel lijfelijk gevaar zouden lopen. Het is ondenkbaar dat een dergelijke analyse zou hebben uitgewezen dat Van Gogh geen gevaar liep. Iedereen die ook maar iets weet van de politieke islam had onheil voor Van Gogh kunnen voorspellen. Daar had men helemaal geen AIVD-informatie voor nodig, slechts het soort berichten in de krant zoals ik die hierboven geciteerd heb en interviews met deskundigen op het terrein van de politieke islam als Jansen en Kepel. Het is dan ook onterecht dat burgemeester Cohen na de moord op Van Gogh de zwarte piet bij de Haagse autoriteiten legde die onvoldoende AIVD-informatie zouden hebben doorgespeeld naar de Amsterdamse driehoek.¹⁰ Natuurlijk neemt dit niet weg dat ook de Haagse autoriteiten in gebreke zijn gebleven (en nog steeds in gebreke zijn) wanneer het aankomt op de beveiliging van opinieleaders en participanten aan het publieke debat. Reeds uit een ministeriële nota van maart 2004 bleek dat steeds meer moslims zich onheus bejegend voelen door kritiek op de islam door Nederlandse opinieleaders. Dat leidt tot de vraag naar de veiligheid van die participanten aan dat debat. Over deze kwestie werd op 22 juni 2004 overleg gevoerd tussen de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en de vaste commissie voor Justitie met de bewindslieden Remkes van Binnenlandse Zaken en De Graaf van Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties. Met name de kamerleden Eerdmans (LPF) en Halsema (GroenLinks) hebben aangedrongen op beveiliging voor opinieleaders. De bewindslieden wilden hier niet van weten.¹¹ De Dienst Koninklijke en Diplomatieke Beveiliging zou alleen diegenen die behoren tot het Rijksdomein beveiliging kunnen geven. Opinieleaders vallen daar niet onder en die zijn dus aangewezen op het lokale domein (in het geval van Van Gogh: de Amsterdamse driehoek). Van Gogh viel dus tussen de wal en het schip. Terwijl iedere kenner van de politieke islam kon voorspellen¹² dat hij met name na vertoning van de film 'Submission' grote gevaren liep, weigerde Minister Remkes te tornen aan het bestaande bestel van persoonsbeveiliging en zag de Amsterdamse driehoek geen aanleiding tot verscherpte maatregelen.

De reactie op de moord van Van Gogh: aandringen op zelf censuur en matiging in het debat

De reactie op de dood van Van Gogh is dus niet een diepgaande bezinning op de beveiliging van diegenen die participeren aan het publieke debat. Wat wel? Die reactie was merkwaardig genoeg een aandringen op zelfcensuur en op matiging van de toon in het debat. Het is in dit kader dat de

discussie over godslastering een rol gespeeld heeft.

Binnen het kabinet ontstond verschil van mening over de vraag of het primaat bij de vrijheid van meningsuiting moest liggen dan wel bij de godslastering. Tijdens het CDA-congres op 13 november pleitte premier Balkenende voor meer terughoudendheid bij 'spraakmakende critici die onze opiniebladen bevolken'. Vrijheid van meningsuiting zou alleen kunnen bestaan bij een 'zekere gebondenheid' meende premier. 'Laten we ons realiseren dat onze woorden ook wonden kunnen slaan.'¹³ Minister Donner zei tegen de christen-democratische achterban dat het kabinet reeds

bestaande wettelijke mogelijkheden om godslastering aan te pakken strenger zal gaan toepassen.¹⁴ Eén dag later zei Rita Verdonk, de minister van Vreemdelingenzaken, in het programma Buitenhof: 'Moslims hebben een lager niveau van incasseren dan andere Nederlanders. Donner zal toch niet bedoelen dat wij ons aan dat niveau moeten aanpassen?' Zij werd op die uitspraak hard aangevallen. Zij had dat niet mogen zeggen. Maar zijn de overwegingen voor de aanscherping voor het vervolgingsbeleid ten aanzien van de godsdienstdelicten die Balkenende en Donner voor ogen hadden, niet precies wat Verdonk hier aangeeft? Het verschil lijkt alleen daarin gelegen dat Verdonk zegt wat Balkenende en Donner alleen maar lijken te denken.

Alom werd Donner bekritiseerd vanwege het uiterst ongelukkig moment voor het ventileren van zijn voornemen. Hiermee zouden terroristen in de kaart worden gespeeld. Het zou lijken alsof hij daarmee de moordenaar van Van Gogh gelijk gaf. 'Moeten mensen die religies en de extreme uitwassen daarvan ridiculiseren en aan de kaak stellen, nu behalve terroristen ook uw ambtenaren vrezen?', schreven vrienden van Theo van Gogh in een Open Brief aan Minister Donner.¹⁵ Inmiddels hebben Balkenende en Donner hun opmerkingen over godslastering weer teruggetrokken. De Kamer delibereerde zelfs over de vraag of het godslasteringsartikel niet geheel zou moeten verdwijnen aan de hand van een voorstel van Loesewies van der Laan (D66).

Een vraag die ik niet in de commentaren heb aangetroffen maar die niettemin gesteld moet worden is: wat heeft Donner hiermee willen aangeven? Hij zou hebben willen 'onderzoeken' of niet een ruimere strafbaarstelling van godslastering op zijn plaats zou zijn.¹⁶ Maar wat zou hierover 'onderzocht' moeten worden? En wie zou dat moeten doen? Er zijn artikelen waarin godslastering strafbaar is

gesteld.¹⁷ De minister zou op basis van zijn aanwijzingsbevoegdheid van artikel 127 van de Wet RO een aanwijzing kunnen geven een bepaald geval van godslastering te vervolgen. Het feit dat dit niet eerder is gebeurd, is eigenlijk aan nalatigheid van de minister zelf te wijten of aan nalatigheid van de overheidsdienst (OM) die voor de vervolging zorgt, en waarvoor de minister verantwoordelijk is (ook al wordt deze verantwoordelijkheid wanneer het zo uitkomt door achtereenvolgende ministers gerelativeerd als een verantwoordelijkheid 'op afstand').¹⁸

Waarschijnlijk heeft Donner geprobeerd hiermee potentiële terroristen wind uit de zeilen te nemen. Na de moord werd de vraag gesteld waarom moslim organisaties niet meer hadden gedaan om binnen de begrenzings van de wet (bijvoorbeeld door het inroepen van artikel 147) te klagen over hun gekrenkte gevoelens. Had wellicht zo niet veel onheil kunnen worden voorkomen?

Het is een sympathieke gedachte, maar, zo mag men aannemen, niet erg vruchtbaar. De gedachte dat moslimterroristen zich laten apaiseren met de aan de godslasteraar in het vooruitzicht gestelde drie maanden cel of een geldboete van de derde categorie is uiterst naïef. De moefiti en de martelaar hebben keer op keer aangegeven slechts met één straf genoeg te kunnen nemen voor godslasteraars: de doodstraf. Dit genoeg kan de minister hen niet meer doen sinds in 1870 de doodstraf in Nederland is afgeschaft.

Terughoudendheid in het publieke debat gecombineerd met een actievere vervolging van godslasteringsdelicten zal niet helpen, mag men aannemen. Het zou de zaak nog wel eens kunnen

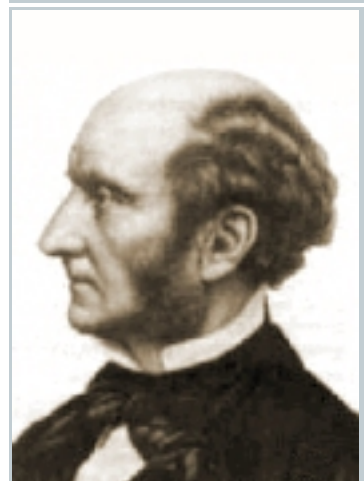
verslechteren. Naar alle waarschijnlijkheid zullen de godslasteringdelicten eindigen in vrijspraak, ontslag van rechtsvervolging of in een enkel geval een veroordeling, maar dan toch altijd met zeer milde sancties. Senator Algra en de zijnen hebben daarmee genoeg genomen toen Gerard Reve werd vrijgesproken.¹⁹ Zij zullen tandenknarsend hebben kennisgenomen van het laatste oordeel van de Hoge Raad. Maar kenmerkend voor de moefiti en de martelaar is nu juist dat zij het laatste oordeel van de in onze rechtsorde daarvoor aangewezen instantie, de Hoge Raad, niet erkennen. Het maakt hen niet uit wat in artikel 147 Sr of de grondwet staat. Zij hebben hun eigen heilige wet. En als daarin andere zaken worden verboden dan er te vinden zijn in de seculiere bronnen van de Nederlandse rechtsstaat dan organiseren zij hun eigen laatste oordeel. Vanuit hun logica bekeken is een Hoge Raad, een Rechtbank, een Nederlandse rechtsorde die een Van Gogh heeft veroordeeld tot een milde straf of helemaal geen straf medeplichtig aan de godslastering van de godslasteraar. Met andere woorden: ook de Nederlandse rechtsorde vormt daarmee een mikpunt van terroristische aanslagen. De moslimbroeders hebben in Egypte trouwens ook aanslagen op rechters gepleegd, soms met succes. Anders gezegd: de actie van Minister Donner en anderen die voor een aanscherping van het vervolgingsbeleid ten aanzien van godslastering ijveren, manoeuvreren de Nederlandse Staat in gevaarlijk vaarwater. Dit zal misschien leiden tot een apaisering van de officiële Nederlandse allochtonenorganisaties, maar die plegen, zoals bekend, geen aanslagen.

Vervolging van godslastering: een heilloze weg

De godslasteringdelicten lijden als sinds het begin van de jaren dertig van de 20ste eeuw toen ze werden opgenomen in het Wetboek van Strafrecht, een zieltogend bestaan in het Nederlandse rechtssysteem. De reden daarvan is dat zij onwerkbaar zijn gebleken. Een man in Dordrecht werd vervolgd vanwege de stelling: 'De God die de tuberkelbacil heeft geschapen is geen God maar een misdadiger.' Dat is kras geformuleerd, maar niettemin een probleem waarover vele wijsgeren, theologen, literaire schrijvers maar ook individuele gelovigen zich het hoofd hebben gebroken (het probleem van de 'theodicee').²⁰ Het is de vraag naar het waarom van wat Karel van het Reve noemde: 'de ongelooflijke slechtheid van het Opperwezen'.²¹ Naar diezelfde contradictie tussen het idee van een goede God en het lijden in de wereld verwijst ook de Paroolcolumnist Theodor Holman wanneer hij schrijft: 'Ik heb geen geloof in een God. Goddank niet! Als dat zo zou zijn, zou ik willen weten waarom mijn ouders gemarteld zijn. Waarom de helft van mijn vaders familie is doodgemarteld. Waarom Theo vermoord kon worden. (En hoe!). Wat is dat voor klote-God die die concentratiekampen toestaat?'²² Is dit godslasterlijk? En waarom dan? Omdat het woord 'klote-God' valt? Maar dat is toch eigenlijk niet het punt waardoor een enigszins ontwikkelde gelovige zich in zijn godsdienstige gevoelens gekrenkt kan weten. Wat krenkend is, is dat de dood van een goede vriend van Holman, Theo van Gogh, hier als bewijs voor het niet-bestaan van God wordt opgevoerd. Godslastering (of wat daarvoor doorgaat) is ook intrinsiek verbonden met de grootste wetenschappelijke en culturele prestaties die binnen de Europese cultuur geleverd zijn. In 1854 voltooide de filosoof John Stuart Mill zijn opstel 'Nature', waarin hij de staf breekt over het idee dat de natuur inherent goed

Voltaire

John Stuart Mill

zou zijn. 'Nature impales men, breaks them on the wheel, casts them to be devoured by wild beasts, burns them to death, crushes them with stones like the first Christian martyrs, starves them with hunger, freezes them with cold, poisons them by the quick or slow venom of exhalations, and has hundreds of other hideous deaths in reserve (...).'²³ Dit opstel sloeg in als een bom. De reden ligt voor de hand. De natuur is volgens de theïstische opvatting gemaakt door God. Mill's aanklacht aan de natuur was dus indirect een aanklacht aan het adres van God.²⁴ Mill zou, wanneer hij in onze tijd zou leven, zeker kans maken op een veroordeling op grond van artikel 147 Sr wanneer hij zou worden vervolgd. Datzelfde geldt natuurlijk ook voor zijn grote bron van inspiratie, Jeremy Bentham, de grondlegger van de benadering in de filosofie waarmee Mill's naam verbonden is: het 'utilisme' of 'utilitarisme'.²⁵ Bentham zette in de jaren tussen 1809 en 1823 een grootscheepse aanval in op alle concepten en ideeën van de georganiseerde religie. 'Applying the utilitarian test at every turn, his analysis was squarely focused upon the supposed perniciousness of man's reverence for otherworldly beings, for the authority of 'holy books' and the sanctity of churches and their clerical officiates.' In *Swear Not At All* (1817) en *Church-Of-Englandism and Its Catechism Examined* (1818) kritiseerde hij de Anglicaanse Kerk. In *Analysis Of The Influence Of Natural Religion On The Temporal Happiness Of Mankind* (1822) viel hij de gehele christelijke theologie aan. In *Not Paul, But Jesus* (1823) 'he ridiculed Christianity.'²⁶ Een andere beroemde 'godslasteraar' was de Franse oriëntalist, filosoof en literator Ernest Renan, een van de grootste geesten van de negentiende eeuw. Renan verliet het seminarie van Saint Sulpice in 1845 omdat hij de evangeliën aan een filologische analyse wilde onderwerpen en hij op een aantal tegenspraken was gestoten.²⁷ Dat leidde tot zijn eigen biografie van Jezus: *Vie de Jesus*. Renan was ervan overtuigd dat wanneer Jezus' biografie zoals overgeleverd in de evangeliën maar zou worden bevrijd van allerlei mythologische verdraaiingen, 'men's devotion to Jesus would increase'.²⁸ De reactie was voorspelbaar: een ongehoord grote hoeveelheid pamfletten waarin hij werd aangevallen, meestal als godslasteraar: 'Blasphemy was the most frequent charge. Many faithful Catholics felt that Renan had defiled their God picturing him as nothing more than an almost divine mortal.'²⁹

Het werk van Bentham, Renan, Mill en vele andere grote filosofen behoren nu tot de canon van de westerse traditie. Ik heb hiermee maar enkele voorbeelden willen geven, maar het zou moeiteloos zijn aan te vullen met beschouwingen over het werk van Socrates (ter dood gebracht op grond van het Griekse equivalent voor godslastering), Protagoras (verdrongen op de vlucht vanwege een aanklacht wegens godslastering), Abelard, Spinoza, Rousseau, Diderot, Voltaire, Marx, Nietzsche, Schopenhauer, Bertrand Russell en vele anderen.³⁰

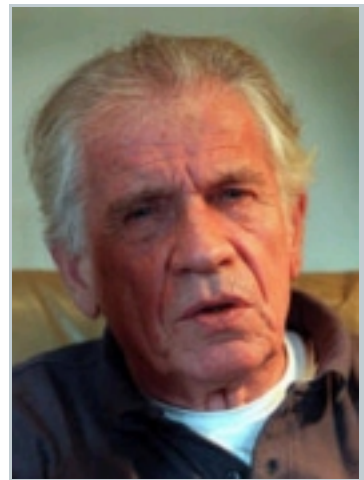
Het is een volslagen miskennen van de historische werkelijkheid te denken

Ernest Renan

Friedrich Nietzsche

Gerard Reve

dat de hiervoor genoemde denkers niet 'beledigden' of dat zij geen godsdienstige gevoelens hebben gekrenkt. Wat je wel kunt zeggen, is dat zij in eerste instantie een bijdrage hebben willen leveren aan de vermeerdering van de kennis van de mensheid. De meest zachtmoedige karakters onder hen hebben ernstig geworsteld met de wetenschap dat zij hiermee anderen zouden krenken. Het meest aandoenlijke voorbeeld daaraan vind ik nog altijd Charles Darwin.³¹ Darwin realiseerde zich dat zijn evolutieleer grote delen van het evangelie, met name Genesis, obsoleet zou maken of doen vervluchtigen tot niet-historische verhalen. Hij stelde de publicatie van *On the Origin of Species* om die reden steeds maar uit. Hij wilde ook de religieuze gevoelens van zijn eigen vrouw ontzien. Uiteindelijk meende hij echter toch tot publicatie van zijn bevindingen te moeten overgaan. Het resultaat is bekend. Zijn volgeling T.H. Huxley deed het zware werk voor hem. 'Darwin's

Theo van Gogh

'bulldog' ging de gevechten aan met de geestelijkheid, hij hield de lezingen in de volle zalen waar de dames flauw vielen. Geconfronteerd met de bevindingen van de evolutieleer zei de vrouw van de bisschop van Worcester: 'Descended from the apes! My dear, let us hope that it is not true, but if it is, let us pray that it will not become generally known.'³² Of het nu gaat om 'God is dood' van Nietzsche, Mohammed die in de hel zit bij Dante, God die wordt aangeklaagd wegens uitlokking tot moord door de schrijvers Leon de Winter en Afshin Ellian³³ - wetenschap en literatuur hebben zich altijd doorgezet tegen de gekrenkte gevoelens van anderen in.

Ronald Plasterk heeft geen ongelijk wanneer hij schrijft dat eigenlijk de meest krenkende opmerking die over God gemaakt kan worden is: dat hij niet bestaat. 'Wat is beledigender dan iemands bestaan te ontkennen? Wat is er meer krenkend ten opzichte van al die mensen die bidden en praten en bekeren dan zeggen dat ze zich druk maken om niets?'³⁴ Niettemin, zegt Plasterk, is dit het standpunt dat wordt onderschreven door veertig procent van de Nederlandse bevolking. En ik zou daaraan willen toevoegen dat dit ook het standpunt is dat wordt beschermd door onze grondwet: de vrijheid van godsdienst is niet alleen de vrijheid een godsdienst aan te hangen, maar ook ervan te getuigen dat men dat niet doet en daarvoor de redenen te mogen specificeren.³⁵ 'Laten we het er snel over eens zijn dat het absurd zou zijn dat agnosten en atheïsten hun opvatting niet mogen uitdragen.' Plasterk wijst nog op een andere complicatie ten aanzien van de godslasteringdelicten. Hij zegt: 'welbeschouwd is elke godsdienst godslasterlijk ten opzichte van andere godsdiensten'. De Reformatie sprak van Duivelse Superstiën als het ging om de Mariaverering. 'De een zijn geloof is de andere zijn blasfemie. Als je godslastering verbiedt, verbied je godsdienst.' Ik denk dat Plasterk hiermee een punt maakt. Net als de filosoof Philipse trouwens die in zijn *Atheïstisch Manifest* opmerkt dat vanuit het standpunt van de ene godsdienst bekeken een aanhanger van de andere godsdienst als atheïst zou moeten worden aangemerkt.³⁶ Zoals bekend werden de eerste christenen in het Romeinse Rijk aangemerkt als 'atheïsten'. Zij geloofden immers niet in de Romeinse goden.³⁷ Vanuit het perspectief van de moslims zouden daarom de christenen moeten worden aangemerkt als 'atheïsten'. Immers de christenen geloven niet dat God in de Koran tot Mohammed gesproken heeft. Maar vanuit het standpunt van de christenen zouden de moslims moeten worden aangemerkt als 'atheïsten'. Immers de moslims geloven niet dat God zijn zoon naar de aarde heeft gestuurd om ons te verlossen van onze zonden.

Het is opvallend dat Jan Donner, de minister die het godslasteringsartikel introduceerde in het Nederlandse Wetboek van Strafrecht en zijn kleinzoon Piet-Hein Donner, de minister die het na een

private wraak door moslimfundamentalisten heeft aangegeven te willen revitaliseren, zich kennelijk niet realiseren dat hun eigen godsdienstige traditie, de protestantse of gereformeerde, zich alleen maar heeft kunnen doorzetten door een vorm van godslastering.³⁸ Eens was het gedachtegoed van Calvijn, Luther, Zwingli en andere reformatoren een godslasterlijke traditie. De protestanten hebben zich in hun polemiek tegen de katholieke kerk bovendien bediend van de meest krasse taal, die zeker krenkend was voor de godsdienstige gevoelens van de katholieken (vooral Luther kon ongehoord schelden).

Waarom Ismail A. en Jason W. een nieuw licht werpen op de zaak van Mohammed B.

Een aanzienlijk probleem met niet alleen de bestuurlijke elite van Nederland, maar ook met de culturele elite is dat men denkt dat de liquidatie van Van Gogh speciaal met Van Gogh te maken heeft. Alom hoort men dat hij 'te ver' ging, soms zelfs dat hij het onheil daarmee over zichzelf zou hebben afgeroepen. Grote bijval kreeg de dichter Remco Campert toen hij één dag na de moord op Van Gogh schreef: 'De ene na de andere politicus stond pal voor de vrijheid van meningsuiting, maar dat is toch iets anders dan de vrijheid om mensen tot in hun ziel pijn te doen.'³⁹ Dat is geheel in overeenstemming met wat de premier verwoordde en wat de achtergrond lijkt achter Donners streven tot revitalisering van het vervolgingsbeleid ten aanzien van godslastering. Ik vrees echter dat het veel te optimistisch is te denken dat de moefiti en de martelaar het alleen hebben voorzien op de kwetsende Van Gogh. Wat de politieke islam voorstaat, is een met terroristische middelen te realiseren theocratie, een destabilisering van de westerse maatschappij door het liquideren van nu een columnist, dan weer een politicus, vervolgens weer een vrijzinnige islamitische voorman of wie men ook maar op de weg vindt. Wat dat betreft zou niet zozeer Mohammed B. ons te denken moeten geven, maar vooral Jason W. en Ismail A. Deze laatste leden van de Hofstadgroep worden verdacht van het beramen tot een liquidatiepoging op de kamerleden Hirsi Ali en Wilders, maar ook op de Amsterdamse burgemeester Cohen en de wethouder Aboutaleb. Een van de punten die voorzover mij bekend nog geen aandacht in de pers heeft gekregen is de principiële betekenis van het beramen van de moordaanslag op Cohen en Aboutaleb. Als dit inderdaad het geval is - en voorlopig lijkt geen reden daaraan te twijfelen - dan zou dat betekenen dat het actieterrein van de terroristen aanzienlijk breder is dan dat zij zich richten op expliciete critici van de islam als Van Gogh, Hirsi Ali en Wilders. Ook de burgemeester van Amsterdam wekt de haat op van moslimextremisten. Waarom? Te vrezen valt dat hier niet veel anders een rol speelt⁴⁰ Ook op Aboutaleb werd een moordaanslag gepland. Waarom? De dreigbrief op internet spreekt van: hardnekkige ongelovigheid, ketterij en het erkennen van de scheiding van kerk en staat.

Dit zou al diegenen die aandringen op matiging van de toon van het debat als voornaamste oorzaak van de ontstane malaise te denken moeten geven.⁴¹ Men kan zeggen dat Van Gogh niet zo grof uit de hoek mag komen. Dat Hirsi Ali zich omfloerster moet uitlaten wanneer zij kritiek heeft op de profeet. Maar wat moeten Cohen en Aboutaleb doen om de gramschap van de moslimextremisten te vermijden? Of wil men beweren dat omdat het klimaat gepolariseerd raakt door Van Gogh en Hirsi Ali de politici Cohen en Aboutaleb in de vuurlinie komen? Dat is nauwelijks geloofwaardig. Als inderdaad blijkt dat de leden van de Hofstadgroep het hebben voorzien op zulke gematigde mensen als Cohen en Aboutaleb die wars zijn van scherpe islamkritiek komt de 'eigen-schuld-theorie' onder druk te staan: de theorie dat mensen als Hirsi Ali en Van Gogh het kwaad over zichzelf afroepen door hun

felle islamkritiek. Dit zou een groot deel van de participanten aan het publieke debat over dit onderwerp te denken moeten geven.

Ik denk ook dat dit betekent dat de 'Campert-norm' ons niet uit de malaise kan halen. Ik zou liever willen pleiten voor de 'Etty-norm'. Elsbeth Etty schrijft dat niet alles wat door mensen of groepen als kwetsend wordt ervaren om die reden niet gezegd of geschreven zou mogen worden,⁴² een punt dat juristen die met de jurisprudentie over vrijheid van meningsuiting en de literatuur daarover natuurlijk genoegzaam bekend is.⁴³ Vrijheid van meningsuiting zou totaal overbodig zijn, schrijft Etty terecht, 'als het alleen gold voor brave, niet aanstootgevende, niet schokkende, niet verontrustende uitingen'. Zij presenteert een test om het tolerantiegehalte van onze samenleving te meten: 'Zolang Ayaan niet vrij kan rondlopen, vrij kan spreken, binnen en buiten het parlement, is de democratische rechtsorde in ons land niet hersteld.' En verder: 'Zolang Ayaan Hirsi Ali en Geert Wilders moeten onderduiken en permanente bewaking nodig hebben wegens het uiten van hun mening, hebben mensen als de moordenaar van Theo van Gogh het hier voor het zeggen.'

Niettemin kan niet worden ontkend dat het realistisch is te verwachten dat we zolang het geweldsmonopolie van de staat niet is hersteld dreigen af te glijden naar een toestand van zelfcensuur. Op verschillende terreinen kan een scherp waarnemer de manifestaties daarvan vernemen.

Laten we eerst eens kijken naar de filmkunst. Trouw publiceerde een opinie-onderzoek naar de film 'Submission'.⁴⁴ De vraag luidde: 'Wat vindt u van de film 'Submission' die Ayaan Hirsi Ali en Theo van Gogh gemaakt hebben?' Tien procent sprak van 'schandalig', twintig procent van 'provocerend', tweeëntwintig procent van 'confronterend', achtenveertig procent van 'noodzakelijk'.

Een aanzienlijk gedeelte van de ondervraagden staat dus achter de 'noodzakelijkheid' van de film. Maar wie zal na de moord op Van Gogh bereid zijn zo'n noodzakelijke film te maken?

Laten we ook eens kijken naar satire en cabaret. De literair criticus en columnist Rob Schouten schrijft (in de voetsporen van de rechtsgeleerde en dichter Afshin Ellian) dat de gelovigen in de islam een zeker gevoel voor relativering zou moeten worden bijgebracht. 'Want daaraan ontbreekt het schromelijk in de islamitische cultuur. Je mag geen grappen maken over de Koran, niet over de Profeet, niet over de eerste vier kaliefs, niet over vrouwen. Eigenlijk mag je nergens mee spotten.' Maar we moeten niet vergeten dat Schouten hier oproept tot het maken van grappen die anderen zouden moeten maken. En dat is niet zonder gevaar tegenwoordig. Diegenen die zich met dit onderwerp hebben beziggehouden in het verleden, realiseren zich dat ook. 'Shouf Shouf Barakka!', het geplande vervolg op de succesvolle komedie 'Shouf Shouf Habibi' is voorlopig afgeblazen.

Regisseur Albert Ter Heerdt zei mede namens scenarist Mimoun Oaïssa: 'we zien nu een komedie met Marokkaanse hoofdrolspelers, in Amsterdam gesitueerd, niet zitten'.⁴⁵

Ten slotte de wetenschap. Is het nog veilig een boek te schrijven over de historische betrouwbaarheid van de bronnen voor het leven van Mohammed?

Ibn Warraq, een van de grootste autoriteiten op dit gebied, denkt kennelijk van niet.⁴⁶ Hij schrijft al jaren onder een pseudoniem.⁴⁷ Hij is alleen via ingewijden bereikbaar. Hij spreekt niet op congressen of symposia. Ibn Warraq heeft de les van de fatwa over Salman Rushdie reeds lang geleden ter harte genomen.⁴⁸

Drie critici van de islam die onlangs de Erasmus-prijs⁴⁹ ontvingen schrijven nog wel onder eigen naam: Fatima Mernissi,⁵⁰ Sadik Al-Azm,⁵¹ Abdulkarim Soroush.⁵² Maar hoe lang nog? En is dat wel verantwoord? Zijn zij net zo naïef als Van Gogh die dacht dat de dorpsgek niet zou worden omgelegd? Denken zij wellicht dat als je woorden vermijdt die het copuleren van mensen met dieren

aanduiden, de martelaar hun geschriften in welwillende overweging zal nemen? Maar waarom zou hij dat doen? Is Ibn Warraq op de lange duur niet veel gevaarlijker dan Theo van Gogh? En wat betekent de moord op Van Gogh voor auteurs als Bernard Lewis? In *What went Wrong* en *The Crisis of Islam* gaf de volgens velen grootste arabist van deze tijd zijn visie op de islam.⁵³ In zijn recent gebundelde opstellen ontbreken enkele meer radicale passages.⁵⁴ Toeval? Misschien, maar toch.

En waarom zouden Mohammed B. en zijn companen niet de gehele Midden-Oosten problematiek bij hun activiteiten betrekken? Is de Britse historicus Niall Ferguson veilig? Ferguson schreef een boek over het Britse kolonialisme maar zonder dat eenduidig te verwerpen.⁵⁵ In een later boek meent dat hij dat het streven van de Amerikanen naar mondiale hegemonie onze enige hoop is op duurzame vrede en veiligheid in de wereld.⁵⁶ Mag ik eigenlijk zijn naam wel noemen? Of schep ik hiermee al een gevaar? Ik heb het hiermee wel gedaan, maar ben toch zeer terughoudend in het noemen van namen van Nederlandse collega's en participanten aan de discussie over dit onderwerp. Zolang het geweldmonopolie van de staat niet is hersteld, is vrijheid van meningsuiting een privilege dat men zich moet kunnen 'veroorloven'. Zo was dat tot aan de achttiende eeuw en zo is dat nu weer.

Prof. dr P.B. Cliteur

NOTEN

1. [\[Terug\]](#)

Als ideologisch leider van de zogenaamde 'Hofstadgroep' wordt door de AIVD gewezen op de in Duitsland verblijvende Syriër Radwan al Issa. Zie: Savelberg, Rob, 'Moord op Van Gogh verandert ook Duitsland', in: *Trouw* 22 november 2004.

2. [\[Terug\]](#)

'Terreurverdachten namen telefonisch al afscheid van familie. Jason W. wilde martelaarsdood', in: *Algemeen Dagblad* 19 november 2004.

3. [\[Terug\]](#)

Zie: Abels, Romana, 'Aboutaleb krijgt dezelfde waarschuwing als Hirsi Ali', in: *Trouw* 23 november 2004.

4. [\[Terug\]](#)

Ik gebruik het woord 'islamisme' ter aanduiding van wat wel genoemd wordt de 'politieke islam'. De politieke islam is een ideologie die teruggaat op radicaal islamitische ideeën die zich kenmerken door een haat tegen het westen, het streven tot vestiging van een islamitische theocratie en invoering van de sjaria. Men is niet afkerig van het gebruik van geweld. Zie daarover: Kepel, Gilles, *Jihad. Expansion et déclin de l'islamisme*, Gallimard, Paris 2000; Lewis, Bernard, 'The Roots of Muslim Rage', in: *The Atlantic Monthly*, september 1990, ook op www.theatlantic.com; Rashid, Ahmed, *Jihad. The Rise of Militant Islam in Central Asia*, Yale University Press, New Haven & London 2002; Spencer, Robert, *Onward Muslim Soldiers. How Jihad Still Threatens America and the West*, Regnery Publishing, Inc., Washington 2003; Pipes, Daniel, *Militant Islam Reaches America*, W.W. Norton & Company, New York, London 2002; Ellian, A., 'Is religie een vijand van de politiek?', in: Bart Labuschagne, red. *Religie als bron van sociale cohesie*, Ars Aequi Libri, Nijmegen 2005 (ter perse). Overbodig te vermelden, maar toch: de meerderheid van de in Nederland wonende moslims is vredelievend en onderschrijft niet de uitgangspunten van de politieke islam.

5. [\[Terug\]](#)

Blink, Pieter van den, 'In Europa wordt het uitgevochten', Interview met Gilles Kepel, in: *Trouw* 5 november 2004; Kottman, Pieter, 'Gedreven door een zelfgefabriceerde islam. De Franse islamoloog Gilles Kepel over kwaadwillende exegeten op internet', in: *NRC Handelsblad* 18 november 2004.

6. [\[Terug\]](#)

Zie 'Van Gogh vermoord na afkondiging fatwa', in: *De Telegraaf* 5 november 2004. Zie verder van hem: Jansen, Hans, *God heeft gezegd. Terreur, tolerantie en de onvoltooide modernisering van de islam*, Uitgeverij Augustus, Amsterdam/Antwerpen 2003; Jansen, Hans, *Het nut van God*, De Arbeiderspers, Amsterdam/Antwerpen 2001; Jansen, J.J.G., *Nieuwe inleiding tot de islam*, 2e druk, Coutinho, Bussum 1998 (1987).

7. [\[Terug\]](#)

Jansen, J.J.G., *The Dual Nature of Islamic Fundamentalism*, Cornell University Press 1977, p. 166.

8. [\[Terug\]](#)

Zie hierover ook: Cook, David, 'The Implications of 'Martyrdom Operations' For Contemporary Islam', in: *Journal of Religious Ethics*, 2004 (32), p. 129-151.

9. [\[Terug\]](#)

Albrecht, Yoeri, 'Het bestuur, de kluitjes en het riet', in: Vrij Nederland 20 november 2004, p. 22-23.

10. [\[Terug\]](#)

Zie Soetenhorst, Bas, en Wiegman, Marcel, 'Cohen wekt Haagse ergernis', in: Het Parool, 13 november 2004 en Koch, Koen, 'Cohen beledigt', in: Trouw 5 november 2004.

11. [\[Terug\]](#)

Zie Kamerstukken II 2003/04, 29200, VII, nr 58.

12. [\[Terug\]](#)

Het waren trouwens niet alleen deskundigen die gevaren voor Van Gogh voorspelden. Paul Frentrop schrijft in FEM Business (6 november 2004): 'Theo van Gogh is vermoord. Ik heb hem vaak gewaarschuwd dat dat zou gebeuren, maar daar trok hij zich niets van aan. In zo'n gesprek kwam nog aan de orde dat ik het waarschijnlijker vond dat het met een mes zou gebeuren, dan met kogels. Nu blijken beide middelen gebruikt. De moord kwam dus niet als een verrassing.' Ook de presentator van het televisieprogramma waar Van Gogh een tijdlang een column heeft gehad, Harry Mens, was bezorgd over de veiligheid van zijn columnist. Mens zei: 'Bij de dood van Fortuyn was ik verbaasd. Nu niet. Het was meer de vraag wanneer het zou gebeuren. Van Gogh was een kamikazepiloot.' Zie Wytzes, Liesbeth, 'Theo van Gogh (1957-2004): Bang voor niets en niemand', in: Elsevier 6 november 2004. Van Gogh geloofde overigens zelf dat hij als 'dorpsgek' niet zo'n gevaar zou lopen. Hij wilde ook geen beveiliging. Zijn collega Yoeri Albrecht met wie Van Gogh radioprogramma's had gemaakt citeert Van Gogh over een matiging van de toon van zijn columns. 'Angst kan ik me niet permitteren', had Van Gogh gezegd, 'ik moet films maken en het debat beïnvloeden'. Hij zou nooit het hoofd in de schoot kunnen leggen. Albrecht zegt: 'Die moed betoonde hij zelf keer op keer. Voor hem was dat een tweede natuur. Het hoofd in de schoot leggen: dat nooit. Als hij zijn vrijheid en vooral zijn mening zou moeten inperken wegens gevaar voor zijn leven, dan leeft hij maar liever niet.' Zie: Albrecht, Yoeri, 'Theo moedigde je aan moedig te zijn; Theo van Gogh 1957-2004', in: Vrij Nederland 6 november 2004.

13. [\[Terug\]](#)

Zie 'Kabinet verdeeld over godslastering', in: NRC Handelsblad 15 november 2004; Moerland, René van, 'Conflict over incasseringsvermogen', in: NRC Handelsblad 15 november 2004.

14. [\[Terug\]](#)

Moerland, René van, 'Conflict over incasseringsvermogen', in: NRC Handelsblad 15 november 2004.

15. [\[Terug\]](#)

Op 15 november 2004, aangehaald in: NRC Handelsblad 20 november 2004.

16. [\[Terug\]](#)

Zie 'Kabinet wil met één mond praten', in: Trouw 18 november 2004.

17. [\[Terug\]](#)

Met als belangrijkste artikel 147 Sr.

18. [\[Terug\]](#)

Yassin Hartog van de Stuurgroep Islam en Samenleving betreurt het achteraf dat moslims niet eerder hebben geklaagd over gekwetstheid en verdriet dat werd aangegaan door de uitingen van Van Gogh. Zie Koelewijn, Rinskje, 'De rechter zou ons uitgelachen hebben', in: NRC Handelsblad 5 november 2004.

19. [\[Terug\]](#)

Het bekendste godslasteringsproces uit de Nederlandse geschiedenis is het Ezel-proces van Gerard Reve, halverwege de jaren zestig, waarin Reve naar zijn eigen voorstelling geslachtelijke gemeenschap heeft met God in de vorm van een ezel. Zie voor een beschrijving van de juridische kant van de zaak: Verburg, M.E., De minister de baas. Minister en Openbaar Ministerie, SdU Uitgevers, Den Haag 2004, p. 116.

20. [\[Terug\]](#)

Zie Thiselton, Antony C., A Concise Encyclopedia of the Philosophy of Religion, Oneworld Publications, Oxford 2002, p. 306: 'Theodicee denotes the task of deploying arguments that seek to defend the coherence of theism in the face of the problem of evil. If God is good, omnipotent and wise, and if evil is evil, how can divine action, or lack of action, be explained in the face of evil?' De term werd rond 1696 door Leibniz geïntroduceerd. Zijn Essais de théodicée (1710) is een belangrijke bijdrage aan het onderwerp. Zie voor een moderne bijdrage aan deze discussie: Rowe, William L., 'Ruminations About Evil', in: Philosophical Perspectives, Vol. 5, Philosophy of Religion, 1991, p. 69-88.

21. [\[Terug\]](#)

Zie Reve, Karel van het, 'De ongelooflijke slechtheid van het opperwezen', in: Karel van het Reve, De ongelooflijke slechtheid van het opperwezen, Van Oorschot, Amsterdam 1987, p. 7-20. Op zichzelf ook een opstel dat zich leent voor vervolging op grond van artikel 147 Sr, net als vele passages in Hart, Maarten 't, De schrift betwist, Deel 1 en 2, De Arbeiderspers, Amsterdam/Antwerpen 2003 (1997, 2002).

22. [\[Terug\]](#)

Holman, Theodor, 'Wij en zij', in: Het Parool 19 november 2004.

23. [\[Terug\]](#)

Gepubliceerd in: Mill, John Stuart, Three Essays on Religion, Prometheus Books, Amherst, New York 1998 (1874), p. 3-69.

24. [\[Terug\]](#)

Zie over de receptiegeschiedenis van Mill's opstel: Adams, James Eli, 'Philosophical Forgetfulness: John Stuart Mill's 'Nature'', in: *Journal of the History of Ideas*, Vol. 53, No 3 (Jul.-Sep. 1992), p. 437-454.

25. [\[Terug\]](#)

Criterium voor het zedelijk goede is de vraag of iets bijdraagt aan het welbevinden of geluk van de mensheid. Zie Mill, John Stuart, *Utilitarianism*, in: *John Stuart Mill, On Liberty and Utilitarianism*, Everyman's Library, Alfred A. Knopf, New York 1992, p. 113-172.

26. [\[Terug\]](#)

Het betreft hier ten dele materiaal dat nog niet is uitgegeven. Zie daarover: Crimmins, James E., 'Bentham on Religion: Atheism and the Secular Society', *Journal of the History of Ideas*, Vol. 47, No 1 (Jan.-Mar. 1986), p. 96-110.

27. [\[Terug\]](#)

Bierer, Dora, 'Renan and His Interpreters: A Study in French Intellectual Warfare', in: *The Journal of Modern History*, Vol. 25, No 4 (Dec. 1953), p. 375-389, p. 380.

28. [\[Terug\]](#)

Bierer, *Ibid.*, p. 381. Een zelfde overtuiging treffen we aan bij Thomas Jefferson die alles uit de evangeliën wegstreept wat hem ongeloofwaardig of onzedelijk voorkwam. Zie Jefferson, Thomas, *Jefferson's 'Bible'. The Life and Morals of Jesus of Nazareth*, Foreword by William Murchison and Introduction by Judd W. Patton, American Book Distributors, Grove City 1966 en over hem: Cliteur, Paul, 'Jefferson, Kierkegaard en Kuitert', in: Martien Brinkman en Henk Vijver, red., *Harry Kuitert: zijn God*. Schrijvers, theologen en filosofen over de God van Kuitert, Uitgeverij Ten Have 2004, p. 52-65.

29. [\[Terug\]](#)

Bierer, *Ibid.*, p. 382.

30. [\[Terug\]](#)

Zie voor een geschiedenis: Bury, *A History of the Freedom of Thought*, Thornton Butterworth, London 1932 (1913); Robertson, J.M., *A Short History of Freethought. Ancient and Modern*, Russell & Russell, New York 1957.

31. [\[Terug\]](#)

White, Michael, & Gribbin, John, *Darwin. A Life in Science*, Simon & Schuster, London etc. 1995, p. 219 e.v.

32. [\[Terug\]](#)

Aangehaald bij Montagu, in: Huxley, Thomas H., *Man's Place in Nature*, Introduction by Ashley Montagu, The University of Michigan Press, Ann Arbor 1959 (1863), p. 3.

33. [\[Terug\]](#)

Ellian, Afshin, & Winter, Leon de, 'Geachte minister Donner', in: *Trouw* 20 november 2004.

34. [\[Terug\]](#)

Plasterk, Ronald, 'De grootste godslastering', in: *De Volkskrant* 19 november 2004.

35. [\[Terug\]](#)

Zoals scherp werd verdedigd door de Amerikaanse founding father James Madison en via zijn werk en dat van Jefferson in het eerste amendement op de Amerikaanse grondwet terecht kwam. Zie Madison, James, *Memorial and Remonstrance Against Religious Assessments, 1785*, in: *Madison, James, Writings*, The Library of America, New York 1999, p. 29-39.

36. [\[Terug\]](#)

Philipse, Herman, *Atheïstisch Manifest. Drie wijsgerige opstellen over godsdienst en moraal en De onredelijkheid van religie. Vier wijsgerige opstellen over godsdienst en wetenschap*, vermeerderde uitgave, met een woord vooraf van Ayaan Hirsi Ali, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2004.

37. [\[Terug\]](#)

Gascoigne, Bamber, *The Christians*, Granada, London etc. 1977, p. 275 e.v.

38. [\[Terug\]](#)

Zie over de familie Donner en hun relatie met godslastering: Dros, Lodewijk, 'Ook kleinzoon Donner strijdt tegen de 'uitbraakselen der hel'', in: *Trouw* 16 november 2004.

39. [\[Terug\]](#)

Campert in *De Volkskrant*, 3 november 2004. In deze zin ook: Kleef, Bas van, 'De taal van Theo van Gogh', in: *NRC Handelsblad* 6 november 2004.

40. [\[Terug\]](#)

Zie over de houding van de politieke islam ten aanzien van het jodendom: Jansen, Hans, 'Apen en zwijnen', in: *HP/De Tijd* 19 november 2004, p. 14.

41. [\[Terug\]](#)

Bijvoorbeeld de socioloog J.A.A. van Doorn die al sinds jaar en dag meent dat mensen als Fortuyn en Hirsi Ali het klimaat verzieken met hun kritische opmerkingen over de islam. Zie: Doorn, J.A.A. van, 'Met de rug naar de realiteit', in: *Trouw* 20 november 2004. Zie ook de kritiek van de islamoloog Beck op opinieleiders die kritisch zijn over de islam. Volgens H. Beck dragen politici en intellectuelen die de stelling verkondigen dat de islam niet verenigbaar is met de moderne westerse wereld bij aan de uitsluiting van moslims. Deze stelling verdedigde Beck in een rede ter viering van de 77ste dies natalis van de Universiteit van Tilburg. Zie: 'Opinieleiders dragen bij aan

uitsluiting moslims', in: Trouw 19 november 2004. Zie ook: Moslisms en moderniteit. Rede uitgesproken door prof. dr. H.L. Beck ter gelegenheid van de 77ste Dies Natalis van de Universiteit Tilburg, op: www.uvt.nl/universiteit/redes/2004/diesrede.nl. De stellingen die Beck niet graag meer in het publieke debat wil horen zijn echter te vinden bij de grote geleerden van zijn vak. Zo is de stelling dat de islam secularisatie-resistent is te vinden bij: Gellner, Ernest, *Conditions of Liberty. Civil Society and Its Rivals*, Hamish Hamilton, London 1994, p. 15; Gellner, Ernest, 'Islam and Marxism: Some Comparisons', in: *International Affairs*, Vol. 67, No 1 (Jan. 1991), p. 1-6, p. 2. De stelling dat de islam geen scheiding van kerk en staat kent is te vinden bij: Lewis, Bernard, 'Islam and Liberal Democracy. A Historical Overview', in: *Journal of Democracy*, 7.2 (1996), p. 52-63, p. 61. De stelling dat de islam in haar ontwikkeling is gestagneerd vinden we bij: Renan, Ernest, 'L'islamisme et la science', 1883, in: Ernest Renan, *Discours et Conférences*, Sixième édition, Calmann-Lévy, Paris 1887, p. 375-409. Het is ongelooflijk, maar de politiek correcte islamologie van tegenwoordig is eenvoudigweg niet meer op de hoogte van de klassieke werken van hun eigen vakgebied.

42. [\[Terug\]](#)

Etty, Elsbeth, 'Wees intolerant tegenover intolerantie', in: NRC Handelsblad 15 november 2004.

43. [\[Terug\]](#)

Klassiek blijft nog altijd: Mill, J.S., *On Liberty*, Penguin Books, Harmondsworth 1977 (1859). Voor hedendaagse opvattingen: Lewis, Anthony, *Make No Law, The Sullivan Case and the First Amendment*, Vintage Books, A Division of Random House, Inc., New York 1992.

44. [\[Terug\]](#)

Zie Trouw 4 september 2004.

45. [\[Terug\]](#)

Vervolg van 'Shouf Shouf' uitgesteld', in: Trouw 19 november 2004.

46. [\[Terug\]](#)

Warraq, Ibn, ed., *The Origins of the Koran. Classic Essays on Islam's Holy Book*, Amherst, New York 1998; Warraq, Ibn, *What the Koran Really Says. Language, Text & Commentary*, edited with translations by Ibn Warraq, Prometheus Books, Amherst, New York 2002; Warraq, Ibn., *The Quest for the Historical Mohammad*, Edited and translated by Ibn Warraq, Prometheus Books, Buffalo 2000.

47. [\[Terug\]](#)

Dat is al zo sinds zijn eerste publicatie waarmee hij doorbrak naar een groter publiek: Warraq, Ibn, *Why I am not a Muslim*, Prometheus Books, Buffalo 1995. Dat geldt ook voor al diegenen die sprekend worden opgevoerd in: Warraq, Ibn, ed., *Leaving Islam. Apostates Speak Out*, Prometheus Books, Amherst, New York, 2003.

48. [\[Terug\]](#)

Pipes, Daniel, *The Rushdie Affair. The Novel, the Ayatollah, and the West*, Second Edition with a postscript by Koenraad Elst, Transaction Publishers, New Brunswick (USA) and London (UK) 2003.

49. [\[Terug\]](#)

Mernissi e.a., *Religie en Moderniteit*, samenstelling Max Sparreboom, Fatima Mernissi, Sadik Al-Azm, Abdulkarim Soroush, Winnaars Erasmusprijs 2004, De Geus 2004.

50. [\[Terug\]](#)

Mernissi, Fatima, *Achter de sluier. De islam en de strijd tussen de seksen*, Uitgeverij de Geus, Breda 1998.

51. [\[Terug\]](#)

Al-Azm, Sadik, *Kritiek op godsdienst en wetenschap. Vijf essays over islamitische cultuur*, Uitgeverij El Hizjra, Amsterdam 1996.

52. [\[Terug\]](#)

Soroush, Abdolkarim, *Reason, Freedom, and Democracy in Islam. Essential Writings of Abdolkarim Soroush*, Translated Edited, and with Critical Introduction by Mahmoud Sadri, Ahmad Sadri, Oxford University Press, Oxford 2000.

53. [\[Terug\]](#)

Lewis, Bernard, *What Went Wrong? The Clash between Islam and Modernity in the Middle East*, Weidenfeld & Nicolson, London 2002; Lewis Bernard, *The Crisis of Islam. Holy War and Unholy Terror*, Weidenfeld & Nicolson, London 2003.

54. [\[Terug\]](#)

Lewis, Bernard, *From Babel to Dragomans. Interpreting the Middle East*, Weidenfeld & Nicolson, London 2004.

55. [\[Terug\]](#)

Ferguson, Niall, *Empire. How Britain made the Modern World*, Allen Lane, London 2003.

56. [\[Terug\]](#)

Ferguson, *Colossus. The Rise and Fall of the American Empire*, Allen Lane, London 2004.

links [Dossier Moord op Theo van Gogh](#), Openbaar Ministerie

[Thema Theo van Gogh](#), NOS

[De Gestopte Roker](#)

[Kamerstuk 2003-2004, 29200 VII, nr. 58, Tweede Kamer](#), Vaststelling begroting van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (VII) voor het jaar 2004; Verslag algemeen overleg van 22 juni 2004 inzake de vrije meningsuiting en het stelsel van bewaken en beveiligen van publieke personen

